

Henkinen kriisinkestävyys ja Agenda 2030

Tulevaisuusvaliokunta pyysi lausuntoani Valtioneuvoston selonteosta YK:n kestävän kehityksen toimintaohjelma Agenda 2030:n toimeenpanosta koskien erityisesti henkisen resilienssin ylläpitämistä osana kestävästä kehityksestä.

Olen tutkinut kansalaisyhteiskuntaa ja kriisinkestävyyttä kansalaistoiminnan näkökulmasta, viimeksi maaliskuun lopulla valmistuneessa Valtioneuvoston tilaamassa tutkimushankkeessa (Mäenpää et al. 2025). Pohjaan lausuntoani lähinnä siihen sekä laajemmin yhteisöllistä resilienssiä ja yhteiskunnan systeemistä kriisinkestävyyttä koskevaan tutkimuskirjallisuuteen. Käsittelen henkistä (kriisin)kestävyyttä yleisellä tasolla ja Agenda 2030-ohjelmaa pidemmällä aikavälillä.

Yhteisöllinen resilienssi henkisen kestävyuden perustana

Pääviestini on, että kansalaisia ei tule käsitellä vain henkisen (kriisin)kestävyyden kohteina vaan ennen kaikkea toimijoina. Kansalaisten kriisinkestävyys ei ole vain viranomaistoiminnan ylläpidon varassa vaan sen kanssa vuorovaikutuksessa olevaa, ihmisten oma-aloitteista ja itseorganisoituvaa sopeutumista muuttuviin oloihin. Siksi henkinen kriisinkestävyys tulisi ymmärtää laajempaan ja sosiaalisempaan ilmiönä kuin miten sitä tyypillisesti lähestytään. Ihmiset eivät sopeudu uuteen ja kärsi kriisejä yksin vaan yhdessä toisten kanssa, omassa paikallisessa ympäristössään.

Yhteisöllisellä resilienssillä tarkoitetaan paikallisten yhteisöjen valmiuksia kohdata kriisejä ja häiriöitä, sopeutua niihin ja oppia seuraavia kriisejä varten. Se ulottuu naapuriavusta paikallisten yhdistysten ja seurakuntien järjestäytyneen toiminnan kautta valtakunnallisiin ja puoliammattimaisiin kriisijärjestöihin, jotka hyödyntävät koulutettuja vapaaehtoisia.

Yhteisöllisen resilienssin voi sanoa olevan meillä hyvällä tasolla. Myös hallitusohjelman visio osallisuudesta, luottamuksesta ja heikoimmista huolehtimisesta sopii hyvin resilienssin näkökulmaan, jossa kansalaisilla on merkittävä ja aktiivinen yhteistoiminnallinen panos. Parannettavaa on kriiseissä äkkiä ilmaantuvien ruohonjuuritason toimijoiden ja toiminnan ymmärtämisessä sekä sen tukemisessa ja integroinnissa viranomaistoimintaan.

Informaatioresilienssi: tieto, viestintä ja tarinat

Tiedon ja viestinnän aloilla on merkittävä vaikutus kansalaisten henkiseen kestävyyskykyyn. Päätöksentekijöiden tulisi ymmärtää yhteisötoimien merkitys ja osattava viestiä kansalaisille sen mukaan. Ei saisi antaa syntyä kuvaa, että ihmisen pärjääminen hädässä on vain yksilön omassa vastuussa tai valtion varassa.

Kansalaisille suunnattu kriisiviestintä ei koskaan lopulta toimi yksisuuntaisesti ja yksikanavaisesti ylhäältä alas, vaan ihmiset muodostavat tietonsa suhteessa toisiin ihmisiin ja yhteisöihin. Koronakriisissä yhteistä tiedonmuodostusta vaikeutti sosiaalisen etäisyyden ylläpito, ja ihmisten mielissä sai valtaa disinformaatio jopa salaliittoteorioineen.

Kyse ei ole vain sosiaalisen median luomasta ongelmasta. Kriittinen medialukutaito on tarpeen muttei sinänsä riitä, koska ihmiset joka tapauksessa tietävät itse ja yhdessä toisten kanssa. Viranomaisien tulisi luoda valmiuksia tehdä vuorovaikutteista kriisiviestintää sosiaalisen median kanavissa. Koronakriisin alkaessa sosiaalinen media oli nopein tiedonvälittäjä. Se myös tarjosi ihmisille tukea ja samassa veneessä olemisen tunteita, kun taas median koettiin lietsoneen pelkoa esimerkiksi ikääntyneissä.

Ihmiset ymmärtävät kokemiaan historiallisia tapahtumia tyypillisesti kollektiivisten tarinoiden kautta. Tarvitaan yhteinen tarina kehystämään kriisikokemus. Myös itse kriisinkestävyys edellyttää tarinoiden avulla rakennettua identiteettiä, kun ihmiset voimaantuvat sekä yksilöinä että yhteisöinä kohtaamaan kriisin ja oppimaan seuraavaa kriisiä varten. Tarvitaan sosiaalista muistia, ”yhteisöllistä lihasmuistia”, jota kantavat sekä instituutiot että kansalaiset yhteisöineen, mieluiten yhteistyössä.

Henkisen kriisinkestävyys näkökulmasta suomalaisen hyvinvointivaltioajattelun universalismin ja neutraaliuden periaatteet voivat tuottaa ongelmia. Hädässä ihmiset eivät ole neutraaleja autettavia vaan kantavat omia katsomuksiaan ja maailmankuviaan - eikä tämä koske vain uskontojen moninaisuutta.

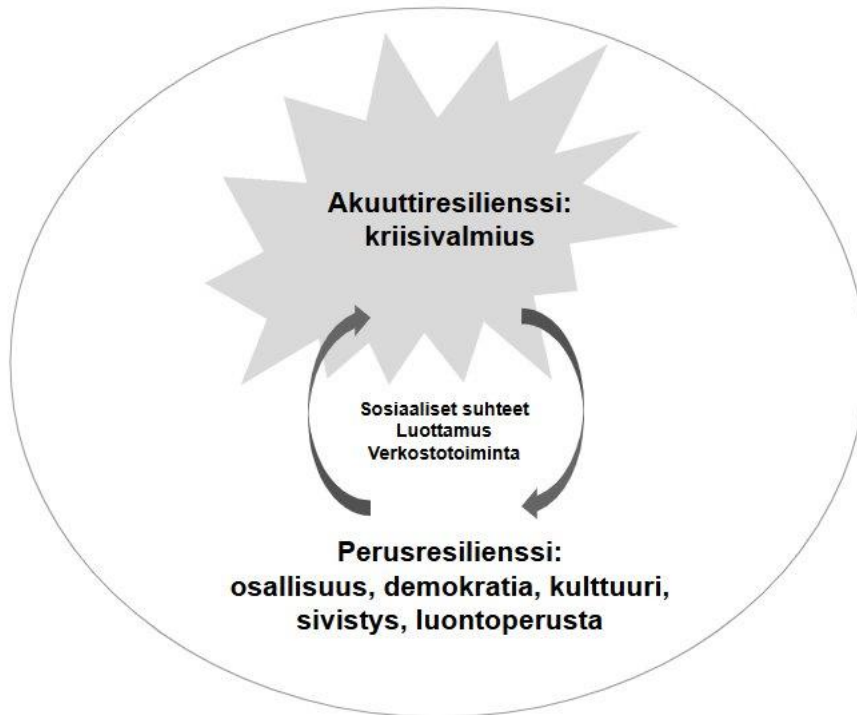
Kaikki eivät myöskään tarvitse tai halua apua samoin, mikä kävi ilmi esimerkiksi ikääntyviä autettaessa koronakriisissä. Heikoimpien ja haavoittuvimpien ryhmien tunnistamista tulisi kehittää, myös yhteistyössä kansalaistoimijoiden kanssa. Yhteistyövalmiuksia tarvitaan myös kriiseissä ilmaantuvien järjestäytymättömien toimijoiden (neljäs sektori, spontaanit vapaaehtoiset) kanssa, ei pelkästään vakiintuneiden järjestöjen kanssa.

Yksi tie tähän suuntaan olisi nopeaa itseorganisoitumista mahdollistavan toimintaryhmälain (ns. kevytyhdistys) säätäminen. Lakiluonnos valmisteltiin äskettäin osana yhdistyslain muutosta, mutta sitä ei ole viety eduskuntaan. Turvallisuutta koskevaan yhteiseen keskusteluun ja ymmärrykseen voitaisiin myös panostaa turvallisuuden tiedepaneelilla tai vastaavalla toimielimellä.

Perusresilienssi ja akuuttiresilienssi

Yhteiskunnan kriisinkestävyys on hyödyllistä jakaa perusresilienssiksi ja akuuttiresilienssiksi (ks. kuvio). Perusresilienssi on yhteisön tai yhteiskunnan kykyä toimia ja selviytyä muuttuvissa oloissa ylipäättään, ja se muodostaa akuuttiresilienssin

perustan. Perusresilienssiin kuuluu ihmisten osallisuus yhteiskunnassa, toimiva demokratia, monipuolinen kulttuuritoiminta sekä näihin liittyvä sivistys. Lopulta yhteiskunnan ja elämän luontoperusta ja siitä huolehtiminen mahdollistaa tämän kaiken.

Akuuttiresilienssi puolestaan viittaa siihen, mitä yleensä ajatellaan kriisinkestävyys- eli kykyä ja valmiutta ottaa vastaan kriisi- ja häiriötilanteita tehokkaalla tavalla.

Perus- ja akuuttiresilienssi ovat riippuvaisia toisistaan. Jos perusresilienssi on kohdallaan, nopeat ja tehokkaat toimet ovat mahdollisia, koska perusresilienssin tekijät ylläpitävät luottamusta ja sosiaalista pääomaa sekä niiden pohjalta toimivia yhteistyöverkostoja, joille Suomen kokonaisturvallisuusmalli perustuu.

Häiriöiden ja kriisien aktivoimat verkostot puolestaan kantavat akuuttien tilanteiden yli vahvistaen perusresilienssin tekijöitä. Jokainen kriisi tekee yhteiskunnan instituutioihin ja toimijoihin ja niiden välisiin suhteisiin muutoksia, ikään kuin muistijälkiä, jotka luovat valmiutta yhteisiin toimiin myös normaaliaikana. Näitä tulisi viranomaisvetoisin toimin vahvistaa osana verkostomaista varautumistoimintaa.

Monikriisi: ei ennustettavuutta

Yhteiskunnallista resilienssiä ja turvallisuutta koskevassa tutkimuksessa on kehitetty monenlaisia käsitteitä kuvaamaan alkanutta kriisien sävyttämää ajanjaksoa. Nähdäkseni kaksi niistä on tärkeää ottaa erityisen vakavasti.

Monikriisillä tarkoitetaan tilannetta, jossa on sekä pitkäkestoisia että lyhytaikaisia kriisejä päällä yhtä aikaa. Molempia pitäisi pystyä hoitamaan samaan aikaan, vaikka ne edellyttävät aivan erilaista toimintaa. Akuutissa kriisimoodissa pitäisi pystyä tekemään myös pitkäjänteistä kehittämistä.

Vaikeutta lisää se, että kriisit vaikuttavat toisiinsa esimerkiksi siten, että akuutin tilanteen hoito pahentaa hitaamman kriisin uhkakerrointa ja kasvattaa tai estää sen edellyttämiä toimia. Kriisien välinen vuorovaikutus myös tuottaa äkillisiä kriisejä, joiden ennakointi on vaikeaa, ellei mahdotonta. Näin yhteiskunta voi ajautua hallitsemattomalta tuntuvalta tavalla kaikkialla vellovien kriisien tilanteeseen.

Tällainen tilanne on erityinen uhka demokratialle sekä luottamuksena sen instituutioihin että väestöryhmien välisenä kiinteytenä, koska eri kriisit koettelevat eri ihmisiä eri tavoin. Henkisesti se on kansalaisille vaikeaa kohdata, koska perusluottamus ajan kulkuun ja yhteiskunnan toimintakykyyn horjuu.

Monikriisin tilanteessa ei ole varaa väestöryhmien välisiä jännitteitä pahentavaan tai ylläpitävään politiikkaan, saati niitä hyödyntävään politikointiin. Kyselyssämme yli kolmannes kansalaistoimijoita edustaneista vastaajista katsoo eriarvoisuuden haittaavan yhteistoimintaa omalla toiminta-alueellaan. Kokemus korostuu kaupungeissa.

Permakriisi: ei näkymää parempaan

Permakriisi voi olla henkisen kriisinkestävyyskannalta vielä hankalampi näkökulma kriisien aikakauteen. Permakriisillä tarkoitetaan jatkuvaa, pitkäkestoista ja pysyväluonteista epävarmuuden aikaa, jolle ei näy loppua. Tällä hetkellä sellaisen muodostaa elämän luontoperustan horjumisen ilmastonmuutoksen, luontokadon, saastumisen ja luonnonvarojen ehtymisen yhteisvaikutuksena.

Meillä ei ole yhteiskuntana näkymää ekologisen kriisiytymisen jälkeiseen aikaan. Ekokriisi jatkuu vähintään kymmeniä vuosia, vaikka korjaavia toimia saataisiin aikaan. Jäätiköt esimerkiksi joka tapauksessa sulavat ja nostavat merenpintaa satoja tai tuhansia vuosia. Paluuta menneeseen maailmaan ei ole – mutta ei myöskään tulevaisuuteen.

Modernia maailmaa ajanutta yhteiskunnallista edistystä ei sanan laajassa ja varsinaisessa merkityksessä ole enää mahdollista tuottaa. Maailmaa ei voi tehdä aiempaa paremmaksi, voimme vain puolustaa jo saavutettua. Vihreä siirtymä on välttämätön, mutta se ei lupaa uutta ja parempaa vaan parhaimmillaan vain jatkuvuutta, pahimmillaan selviytymistä.

Henkisesti tilanne vaatii uudenlaista asennoitumista, joka purkautuu arvomurroksena ja etenkin nuorten tulevaisuusnäkymissä. Voi ajatella, että nuorten kasvanut ahdistuneisuus on terve reaktio siihen, ettei parempi maailma ole näköpiirissä. Kyse ei

siis ole vain synkistä uhkakuvista vaan realistisen optimistisen tulevaisuudennäkymän mahdollisuudesta.

Henkisen (kriisin)kestävyyden kansalaisvalmiudet

Suomalaisella kansalaisyhteiskunnalla on pitkä ja menestyksekkäs historia kansakunnan, demokratian ja hyvinvointivaltion rakentajana. Meillä voidaan sanoa olevan maailmanhistorian koulutetuin väestö. Käytössämme ovat myös maailmanhistorian parhaat kommunikaation ja järjestäytymisen välineet. Ilman rahallista palkkiota tehtävä työ yhteisten asioiden eteen ja toisten auttamiseksi on yleistä ja arvostettua.

Kansalaistoimijoiden luottamus viranomaisiin ja toisiinsa on korkealla tasolla. Kansalaistoimijat ovat laajasti verkottuneet sekä keskenään että viranomaisten suuntaan. Viranomaiset tunnustavat kansalaistoimijoiden tärkeän roolin yhteiskunnassa yleensä ja kriinkestävyydessä erityisesti. Suomalaisella resilienssillä voi sanoa olevan hyvät eväät kehittyä edelleen yhteiskunnan ja kansalaisten yhteiselämän jatkuvuuden turvaamiseksi niin äkillisiä kriisejä kuin pitkäjänteistä kestävyttä ajatellen.

Vahvaa ja perinteikästä kansalaistoimintaa saatetaan kuitenkin pitää liian annettuna ja oletettuna huomioimatta sen järjestymisen ja toiminnan dynamiikkaa ja haasteita. Myöskään luottamus ei ole yhteiskuntaa kuvaava ominaisuus vaan pikemmin kuin teonsana. Luottamusta luodaan ja menetetään kaikissa viranomaisten ja kansalaistoimijoiden kohtaamisissa ja kohtaamattomuuksissa joka päivä.

Hyvinvointialueuudistus näyttää toistaiseksi jääneen puolitiehen siinä, miten se osallistaa kansalaisyhteiskuntaa. Työnjaossa kuntien kanssa on epäselvyyksiä. Hyvinvointialueet myös eroavat paljon toisistaan kansalaistoimijoiden kumppanina.

Huolestuttavaa on myös, että vaikka kansalaisyhteiskuntaan suhtaudutaan yleensä myönteisesti, ympäristöasioita edistävät kansalaistoimijat kohtaavat ristiriitoja ja konflikteja esimerkiksi kuntien hallinnossa ja päätöksenteossa. Kuitenkin suomalaista yhteiskuntaa on aina rakennettu kansalaisyhteiskunnasta käsin, niin kansakuntaa, itsenäistä maata ja sen poliittisia puolueita kuin hyvinvointivaltiota. Kansalaistoimijat tarvitsisivat julkiselta vallalta sekä tuuppauksia että tukea ja työrauhaa luontoperustaa ylläpitäviin toimiin.

Paikallisten yhteisöjen merkitys todennäköisesti korostuu ympäristöuhkien edetessä. Sitä voi pitää myös toivottavana sikäli, että paikallisissa tilanteissa, toistensa tuntevien ja keskenään lähiympäristöään jakavien ihmisten keskinäiset kasvokkaiset kohtaamiset ovat hedelmällisempiä käsitellä polarisoituneita ja tunneherkkiä aiheita. Kriisit yhdistävät ihmisiä - toki myös erottavat, jos niin annetaan tapahtua.

Hyvinvointiyhteiskunnan kestävydestä

Pysyi hyvinvointivaltiomme voimissaan tai ei, meidän kannattaisi hakea muualta oppia siihen, miten paikallisin yhteisöllisin toimin pärjätään ilman valtion vahvaa läsnäoloa tai markkinoiden vetoa. Miten Pohjois-Amerikassa uskonnolliset ja muut yhteisöt tarttuivat toimeen pandemiassa (josta oppia saivat Helsinki-avun rakentajat)? Miten Etelä-Euroopassa finanssikriisissä perustettiin paikallisia työpajoja, paikallisvaluuttoja ja vaihtotalousjärjestelmiä? Miten Latinalaisessa Amerikassa uudistetaan demokratiaa (kuten brasilialaisesta radikaalin demokratian liikkeestä, josta Suomen kuntiin levinnyt osallistuva budjetointi on peräisin)?

Tällaisista suunnasta voisi hakea kolmatta tietä, jos hyvinvointivaltiolle rakentuva solidaarisuus ei enää kanna yksilö- ja markkinavetoisen politiikan haastaessa sen, jolloin yhteiskunta on omiaan polarisoitumaan alkaneen kriisiajan tiivistyessä.

Talouden suhteen tulisi lisätä kansallista huomiota yritysten ja työllisyyden lisäksi muihin talouden muotoihin, jotka jäävät BKT-mittarin ulkopuolelle. Tällaisia ovat jakamis-, solidaarisuus-, vaihto- tai yhteisötalouden muodot, jota myös vaihtoehtotaloudeksi kutsutaan. Tällä talouden kentällä, esimerkiksi käytetyn tavaran kaupalla, on merkittävä arvo kansalaisten, etenkin vähävaraisempien hyvinvoinnin tuottajana.

Arvoa voitaisiin myös kasvattaa politiikkatoimin, jos tämä talouden kenttä tunnettaisiin. Samalla edistettäisiin kiertotaloutta, jossa Suomi on tavoitteistaan jäljessä. Kiertotaloutta on Suomessa hallinnut teollinen näkökulma kuluttajanäkökulman jäädessä sivuun. Jakamistaloudessa kaikki kestävyysmuodot kiertyvät yhteen. Kansantalouden kirjanpitoa tulisi kehittää siten, että se ei mittaa vain tuotantoa ja työllistämistä vaan tuotettua hyvinvointia ja sen mielekästä kohdentumista.

Kaiken kaikkiaan henkisen (kriisin)kestävyyden edistäminen edellyttää aiempaa parempaa kykyä ymmärtää ihmisten aktiivista toimijuutta ja yhteiskunnan järjestymistä alhaalta ylös sekä tämän ajattelun integroimista ylhäältä alas suuntautuviin politiikka- ja viranomais toimiin verkostomaisen yhteistyön kautta. Kansalaistoiminta on luonteeltaan vapaata ja autonomista, mutta se on kuitenkin aina julkisen vallan ehdollistamaa ja siksi sen vastuunalaista.

Kirjallisuus

Mäenpää, Pasi & Maija Faehnle & Henrietta Grönlund & Kati Pitkänen & Leena Alanko & Katri Sarkia & Sinianna Kuosmanen (2025): Reaktionopeutta, paikallistietoa ja huolenpitoa – Paikallinen kansalaistoiminta vahvistaa yhteiskunnan pitkäjänteistä resilienssiä ja kriisivalmiutta. Valtioneuvoston kanslia 2025:2.